

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ СУБ'ЄКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Стефанчук М. О.,

кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу міжнародного приватного права і порівняльного правознавства НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

Розглядається особливість правової природи суб'єктивного цивільного права, аналізується його зміст та досліджуються окремі складові суб'єктивного цивільного права. Досліджувана категорія порівнюється із суміжними правовими явищами.

Ключові слова: суб'єктивне цивільне право, правоздатність, правосуб'єктність, правомочності.

Питання визначення поняття суб'єктивного права та його здійснення завжди займало одне з чільних місць у правовій науці. Основним дискусійним аспектом, щодо якого існує розбіжність поглядів серед науковців-цивілістів, є визначення поняття суб'єктивного цивільного права та його правової природи. З огляду на системність та взаємопов'язаність правових явищ, для найбільш повного дослідження поняття суб'єктивного цивільного права як цивільно-правової категорії слід встановити його співвідношення із найбільш суміжними, на нашу думку, поняттями, до яких варто віднести правоздатність, правовий статус, правомочність та інші, щоб виявити співвідношення між ними, встановити спільні та відмінні ознаки. Лише вирішивши це питання, ми зможемо дати відповідь щодо визначення місця суб'єктивного цивільного права в системі правових явищ в цілому.

Юридична література майорить різноманітним поглядів та визначень суб'єктивного цивільного права. Але більшість вітчизняних цивілістів все таки дотримується «класичного» на їх думку підходу і визначає поняття суб'єктивного цивільного права як «міру можливої поведінки» [1, с. 92; 2, с. 9 – 13; 3, с. 26, 36; 4, с. 26, 36; 5, с. 5 – 6]. Вперше в радянській цивілістиці поняття суб'єктивного цивільного права сформулював С. М. Братусь. Він вказував на те, що суб'єктивним цивільним правом є визнана і забезпечена законом міра можливої поведінки особи [6, с. 35 – 36]. Відомий теоретик М. Г. Александров пропонував доповнити визначення С. М. Братуся вказівкою не лише на міру, а й на вид можливої поведінки, виходячи з того, що категорія «міра» характеризує суб'єктивне право лише з кількісної сторони [7, с. 176]. На підтвердження цього М. І. Матузов зазначив, що суб'єктивне цивільне право, з точки зору юридичної науки, є не лише можливість суб'єкта діяти, а діяти у відповідних межах (міра поведінки) та відповідним чином (вид поведінки) [8, с. 94].

Заперечуючи допустимість використання категорії «міра» у визначенні суб'єктивного права, С. Ф. Кечекьян відмічав: «Міра – поняття кількісне, що припускає співвідношення розміру різних величин. Тим часом можливості дії, забезпечувані законом, дуже різноманітні і зовсім непорівнянні», у зв'язку з цим він пропонує визначити суб'єктивне право як надану особі і забезпечену нормами права та відповідними обов'язками «можливість» діяти, тобто самостійно визначати засоби для власних цілей, у тому числі користуватись як засобами поведінки інших осіб [3 с. 26, 36] (що дуже схоже на поняття дієздатності). Однак із цим твердженням навряд чи можна погодитися. Використання категорії «міра» у визначенні суб'єктивного цивільного права переслідує іншу мету. Як справедливо зазначає Ю. К. Толстой, «про міру можливої по-

ведінки говорять аж ніяк не для порівняння одного суб'єктивного права з іншим, а для визначення тих меж, у яких уповноважена особа може діяти» [9, с. 41].

На нашу думку, категорія «міра» може бути застосована при визначенні суб'єктивного цивільного права, адже, з одного боку, вона характеризує суб'єктивне право як складне структурне утворення, що складається з ряду елементів, а з іншого – використовується і для якісної характеристики суб'єктивного права, оскільки сприяє розумінню останнього як можливості певної поведінки. Таким чином, позначення «міра можливої поведінки» вводиться у визначення суб'єктивного цивільного права для його кількісно-якісної характеристики. Тому використання у визначенні категорії «вид» можливої поведінки є зайвим.

Розглядаючи питання суб'єктивного цивільного права, звертаємо увагу на те, що попри свою зовнішню єдність, внутрішньо воно має власну структуру та складається із сукупності юридичних можливостей, наданих суб'єкту правовою нормою. З точки зору О. С. Юффе, С. С. Алексеева, Є. О. Суханова та інших, такі елементи суб'єктивного права слід називати правомочностями [10, с. 223 – 228; 11, с. 112; 12, с. 92]. При цьому суб'єктивне право в цілому розуміється не просто як правове утворення з визначеною кількістю складових частин, тобто не як проста сума правомочностей, а як єдність рівнозначних можливостей. Варто зазначити, що в науковій літературі сукупність правомочностей, які входять до суб'єктивного цивільного права, та їх структуру називають «змістом суб'єктивного цивільного права» [13]. Якщо ж виходити із того, що структурою є сукупність внутрішніх зв'язків, побудова, внутрішній устрій об'єкта [14, с. 686], а змістом – елементи і процеси, притаманні системі [15, с. 631], то структурою суб'єктивного цивільного права слід вважати ту кількість правомочностей, які його складають, а змістом – самі правомочності.

Аналізуючи складові суб'єктивного права – правомочності, потрібно відмітити, що правомочності, залежно від виду суб'єктивних цивільних прав, різні і повинні описуватися в співвідношенні між собою та суб'єктивним правом. Так, правомочності, що входять до складу суб'єктивного права в абсолютних правовідносинах, за своїм матеріальним змістом відмінні від правомочностей, які складають суб'єктивне право у відносних правовідносинах. При цьому спільною їх ознакою слід вважати те, що структура суб'єктивного цивільного права, яку складають правомочності, завжди буде однаковою і складатиметься із рівної кількості правомочностей як для одних, так і для інших суб'єктивних цивільних прав. Якщо вести мову про структуру абсолютних та відносних суб'єктивних цивільних прав, то, як зазначає А. В. Власова, складається, принаймні,

з двох правомочностей: можливості обирати власну поведінку і можливості вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи [16]. Але деякі автори виділяють ще й третю правомочність – правомочність захисту свого права за допомогою засобів державного примусу [7, с. 176; 12, с. 92; 17, с. 82; 18, с. 32], що правомочність розуміють як можливість правоволодільця вимагати примусового здійснення свого права попри волю зобов'язаної особи [19, с. 176]. Ми підтримуємо ту точку зору, що будь-яке суб'єктивне цивільне право складається із трьох правомочностей – правомочності на власну поведінку, правомочності вимоги поведінки від інших осіб і правомочності захисту свого суб'єктивного цивільного права, оскільки саме така структура суб'єктивного цивільного права є найповнішою та відображає усі види можливої поведінки, притаманні йому.

Тим часом у науковій літературі досить часто трапляються такі дефініції, у яких зміст суб'єктивного права зводиться лише до однієї із тих правомочностей, які містяться в ньому. Так, М. Д. Єгоров, визначаючи суб'єктивне цивільне право, включає до нього лише одну правомочність – «юридично забезпечену можливість управомоченої особи вимагати у встановлених межах визначеної поведінки від зобов'язаної особи» [20, с. 9]. Це визначення має певний недолік, який полягає в тому, що воно не охоплює зміст конкретних різновидів суб'єктивних цивільних прав. Воно, зокрема, зовсім не може бути застосоване до речових прав, наприклад, до права власності (оскільки не відображає належні власнику субправомочності з володіння, користування і розпорядження майном) і до прав на здійснення односторонніх дій, наприклад, до права утримання і права вибору предмета виконання в альтернативному зобов'язанні (оскільки не охоплює укладену в них правомочність правоволодільця на власні позитивні дії). Ю. К. Толстой, у свою чергу, відмічає, що суб'єктивне право може бути визначеним через дві правомочності – як закріплена за управомоченою особою з метою задоволення його інтересів міра можливої поведінки в даних правовідносинах, яка забезпечена покладанням обов'язків на інших осіб [9, с. 45–46]. Це визначення дає загальну уяву про суб'єктивне цивільне право та позбавлене тих недоліків (щодо універсальності застосування до всіх суб'єктивних прав), які наявні у визначенні М. Д. Єгорова. Справді, яку б із правомочностей суб'єктивного права ми не взяли, за своїм юридичним змістом вона є нічим іншим, як мірою можливої поведінки. Однак ця дефініція не відображає структуру суб'єктивного права і, як наслідок цього, не виявляє його зміст. З визначення Ю. К. Толстого логічно випливає, що суб'єктивне право в цілому і кожний із його елементів зокрема здійснюється поведінкою самого правоволодільця. Тим часом правомочність вимоги, що входить до складу будь-якого суб'єктивного цивільного права, може бути реалізовано тільки поведінкою зобов'язаної особи – поведінкою, що виступає частиною матеріального змісту відповідного суб'єктивного права. Отже, для того, щоб визначення суб'єктивного цивільного права відображало як юридичний, так і матеріальний зміст обумовленого явища, воно повинно фіксувати в собі правомочності на свої і чужі дії.

Якщо йдеться про правомочності на чужі дії, то тут варто відмітити, що така можливість забезпечується силою державного примусу. Примусовий характер суб'єктивного права є невід'ємною якістю допустимої

поведінки і «в кожній особі існує можливість звернутись у необхідних випадках до примусової сили державного апарату не паралельно з іншими, закріпленими в суб'єктивному праві можливостями, а притаманна їм самим, оскільки без цього вони б не були «юридичними» можливостями», зазначав О. С. Іоффе [10, с. 223–228]. Це пояснюється тим, що суб'єктивне право надається особі з метою задоволення її інтересу. Але обов'язковою умовою належного здійснення суб'єктивного права, як зазначав О. Г. Певзнер, має бути встановлення того факту, що інтерес, який лежить в основі поведінки, є таким, що захищається державою [5, с. 5–6]. Зрозуміло, що в тих випадках, коли здійснення права власності ґрунтувалося на інтересі заподіяння шкоди особі, воно буде таким, що виходить за законні рамки. Абсолютно справедливо вказує С. С. Алексєєв на те, що врахування моменту інтересу в понятті суб'єктивного права надає можливість із більшою повнотою визначити значення права в системі суспільних відносин, його роль як юридичного засобу забезпечення життєвих інтересів і таким шляхом пов'язати аналіз суб'єктивних прав з реальними відносинами, а в кінцевому рахунку – з економічним базисом суспільства [21, с. 306–321]. Реалізація інтересу може відбутися лише в результаті адекватної поведінки сторін суспільних відносин. Так, задоволення інтересу власника у володінні, користуванні і розпорядженні своїм майном виражається через вольові акти власника і пасивну поведінку зобов'язаних осіб не порушувати це право третіх осіб. Тому для належного задоволення конкретного інтересу управомочена особа повинна мати можливість визначити не лише свою, а й чужу поведінку. Наслідком цього, вважає Є. О. Крашенінников, є те, що будь-яке суб'єктивне цивільне право розділяється на дві основні правомочності: можливість обирати власну поведінку і можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи [22, с. 3–6]. Існує думка, що суб'єктивне право не може включати в себе менше цих двох правомочностей [23, с. 540], і лише при загрозі його повноцінного існування виникає третій елемент – захист. Обґрунтовується така позиція тим, що «примусова сила суб'єктивного права – це один із можливих станів, особливий момент в його розвитку, який може і не настати» [4, с. 26, 36]. Вважаємо, що будь-яке суб'єктивне право містить, принаймні, три вищезгадані правомочності, оскільки, як зазначив С. М. Братусь, в зміст суб'єктивного права входить не та поведінка, яка фактично вчиняється, а та, яка може бути вчиненою [6, с. 35–36].

У зв'язку із тим, що «суб'єктивне право є елементом правовідносин» [24, с. 217], то й зміст юридичних можливостей (правомочностей), закладених у суб'єктивному цивільному праві, залежить від характеру опосередковуваних цим правом суспільних відносин. Яскраве вираження правомочності на власні дії носія права і менш помітний обов'язок інших осіб утримуватися від порушення цього права притаманний правовідносинам пасивного типу. Внаслідок цього створюється ілюзія відсутності такого обов'язку і, відповідно, відсутності можливості вимагати певної поведінки в змісті самого суб'єктивного права. Тому виникає уявлення про можливість існування таких суб'єктивних прав поза правовідносинами. Але, як зазначає О. Г. Певзнер, таке уявлення є хибним, адже суб'єктивне

право є елементом змісту правовідносин, а без правовідносин не існує й самого суб'єктивного права [5, с. 5 – 6]. Задоволення інтересу управомоченої особи в таких правовідносинах опосередковується як поведінкою носія права, так і утриманням третіх осіб від вчинення визначеної поведінки. Отже, без покладання обов'язку *non facere* (утримання від дій) на суб'єктів, що протистоять управомоченій особі, здійснення суб'єктивного права було б неможливим. Прикладом таких правовідносин є відносини по здійсненню суб'єктивного цивільного права власності. Так, ст. 319 ЦК України передбачає, що власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд і водночас йому гарантується непорушність права приватної власності іншими особами (ч. 4 ст. 41 Конституції України).

У правовідносинах активного типу, елементом яких є відносні суб'єктивні права, навпаки, на перший план виступає правомочність вимоги. Тому в змісті суб'єктивного цивільного права виділяють часом лише одну цю правомочність. Подібна точка зору є досить поширеною у вітчизняній цивілістиці. Зокрема, зміст зобов'язання, що є різновидом відносних цивільних правовідносин, зазвичай, зводять лише до правомочності вимоги і кореспондуючого йому юридичного обов'язку боржника. Так, І. Б. Новіцький та Л. А. Лунц відмічають, що зміст зобов'язання складають правомочність кредитора вимагати вчинення (чи утримання від вчинення) боржником будь-яких дій і обов'язок боржника вчинити (чи не вчинити) їх [25, с. 54]. Подібні уявлення про зміст відносного суб'єктивного цивільного права в ряді випадків можна пояснити тим, що норми, які регулюють відповідні суспільні відносини, сконструйовані за зразком зобов'язуючих. Відповідно до цього О. С. Юффе та М. Д. Шаргородський роблять висновок, що у відносних правовідносинах позитивний зміст правовідносин розкривається через обов'язки, а суб'єктивне право в зазначеній конструкції є правомочною вимагати виконання активного обов'язку. Тому дії управомоченої особи, спрямовані на задоволення власного інтересу в такого роду правовідносинах (наприклад, дії по прийняттю виконання в натурі), розглядаються як засіб реалізації правомочності вимоги [10, с. 223 – 228]. Недосконалість такої позиції виявляється при дослідженні матеріального змісту правомочності вимоги в активних правовідносинах. Специфіка такої правомочності полягає в тому, що її неможливо реалізувати без одночасної реалізації кореспондуючого їй юридичного обов'язку. Це свідчить про єдність матеріального змісту правомочності вимоги і юридичного обов'язку, що лежить в основі конкретно визначених дій боржника. Іншими словами, як зазначив С. С. Алексєєв, об'єктом правомочності вимоги тут виступає поведінка зобов'язаної особи, і те, що повинна вчинити зобов'язана особа, є одночасно тим, що від неї може вимагати управомочений [21, с. 306 – 321]. Так, у зобов'язанні по відшкодуванню шкоди, що завдана життю і здоров'ю, правомочність вимоги реалізується діями заподіювача шкоди по виплаті відповідної компенсації. Водночас одних тільки дій заподіювача шкоди для задоволення інтересу потерпілої особи (в даному випадку кредитора) у своєчасній компенсації явно недостатньо. Здійснення заподіювачем шкоди дій на виконання юридичного обов'язку створює для кредитора лише можливість задоволення інтересу, що ще не збігається з його фактичним задоволенням. Останнє наступить лише після того, як кредитор прийме

запропоноване йому виконання. Але дія кредитора по прийняттю виконання не може слугувати засобом реалізації його правомочності вимоги, тому що останнє завжди реалізується діями боржника, вважає Є. О. Крашенінніков та зазначає, що «... дія кредитора по прийняттю виконання може розглядатися лише як засіб здійснення правомочності на його власні позитивні дії» [22, с. 3 – 6].

Слід відмітити, що окремі вчені вважають суб'єктивні права по здійсненню односторонніх волевиявлень правомочностями, які входять до складу «основних» суб'єктивних прав як додаткові юридичні можливості [26, с. 29]. З такою думкою не можна повною мірою погодитись у зв'язку з тим, що ці права виникають за наявності спеціальних юридичних фактів, що не мають у більшості випадків нічого спільного з тими юридичними фактами, на яких ґрунтуються основні правовідносини. Крім того, вказаним правам кореспондуються юридичні обов'язки зовсім іншого характеру, ніж ті, які пов'язані з «основними» суб'єктивними правами. Так, право вибору предмета виконання в альтернативному зобов'язанні поєднується з обов'язком боржника сприйняти вибір кредитора належним чином, а не з тим обов'язком, що входить до змісту цього зобов'язання і є обов'язком *facere* (діяти). Зокрема, відповідно до ст. 14 Закону України «Про захист прав споживачів» споживач при виявленні недоліків чи фальсифікації товару протягом гарантійного терміну в порядку та строки, встановлені законодавством, і на підставі обов'язкових для сторін правил чи договору має право за власним вибором вимагати від продавця або виробника: а) безоплатного усунення недоліків товару або відшкодування витрат на їх виправлення споживачем чи третьою особою; б) заміни на товар аналогічної марки (моделі, артикулу, модифікації) належної якості; в) відповідного зменшення його купівельної ціни; г) заміни на такий же товар іншої марки (моделі, артикулу, модифікації) з відповідним перерахуванням купівельної ціни; д) розірвання договору та відшкодування збитків, яких він зазнав. Це свідчить про те, що права на здійснення односторонніх волевиявлень є самостійними відносними суб'єктивними цивільними правами, що також знаходять підтвердження у роботах Л. Еннексеруса [27, с. 246 – 249].

Оскільки правомочність вимоги здійснюється винятково діями зобов'язаної особи, то поведінка правоволодільца не може становити матеріальний зміст цієї правомочності. С. С. Алексєєв не підтримує таку позицію і трактує правомочність вимоги як «можливість вимагати виконання чи дотримання юридичного обов'язку» [21, с. 306 – 321]. Однак автор не враховує тієї обставини, що дія управомоченої особи по пред'явленню вимоги не є засобом здійснення правомочності вимоги, оскільки це право може бути здійснене лише діями боржника. Тому слід погодитись із Є. О. Крашенінніковим, що заявляючи вимогу зобов'язаній особі, правоволоділець здійснює не свою правомочність вимоги, а належну йому можливість висунути цю вимогу, що входить до змісту його відносного суб'єктивного права як самостійний елемент [5, с. 5 – 6].

Таким чином, ми можемо стверджувати, що структура будь-якого суб'єктивного цивільного права складається із трьох елементів, змістом яких є: правомочності на вчинення позитивних дій самим правоволодільцем, правомочність вимоги вчинення дій (чи утримання від

них) іншими особами та правомочність захисту свого суб'єктивного цивільного права.

З урахуванням усього сказаного суб'єктивне цивільне право можна визначити як надану особі нормами права міру можливої поведінки з метою задоволення її законного інтересу, що включає в себе правомочності по вчиненню певної поведінки самою управомоченою особою, вимогу визначеної поведінки від зобов'язаної особи чи осіб та захист свого суб'єктивного цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Алексеев С. С.* Общая теория права : в 2-х т. / С. С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1981. – Т. 1. – 355 с.
2. *Братусь С. Н.* Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1950. – 367 с.
3. *Кечекьян С. Ф.* Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 185 с.
4. *Матузов Н. И.* Субъективные права граждан СССР / Н. И. Матузов. – Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1966. – 190 с.
5. *Певзнер А. Г.* Понятие и виды субъективных гражданских прав : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.712 / А. Г. Певзнер ; Моск. гос. ун-т. – М., 1961. – 16 с.
6. *Братусь С. Н.* О соотношении гражданской правоспособности и субъективных гражданских прав / С. Н. Братусь // Советское государство и право. – 1949. – № 8. – С. 30 – 37.
7. *Александров Н. Г.* Законность и правоотношения в советском обществе / Н. Г. Александров. – М. : Госюриздат, 1955. – 176 с.
8. *Матузов Н. И.* Субъективное право как мера свободы и форма осуществления правовых норм / Н. И. Матузов // Тезисы докладов и научных сообщений Всесоюзной конференции «Юридические гарантии правильного применения советских правовых норм и укрепление социалистической законности» 28–30 октября 1970 г. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 92–95.
9. *Толстой Ю. К.* К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – 88 с.
10. *Иоффе О. С.* Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М. : Госюриздат, 1961. – 381 с.
11. *Алексеев С. С.* Общая теория социалистического права / С. С. Алексеев. – Свердловск : Сред.-Урал. кн. изд-во, 1964. – Вып. 2. – 226 с.
12. *Гражданское право* : [в 2-х т.] : учебн. / [В. С. Ем,

И. А. Зенин, Н. И. Коваленко и др.] / Отв. ред. Е. А. Суханов. – М. : БЕК, 2000. – Т. 1. – 816 с.

13. *Агудов В. В.* Соотношение категорий «форма» и «структура» / В. В. Агудов // Философские науки. – 1970. – № 1. – С. 64–70.
14. *Леонов Н. Н.* Структура / Н. Н. Леонов // Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. – Мн. : Изд-во В. М. Скакун, 1988. – 896 с.
15. *Грицанов А. А.* Содержание и форма / А. А. Грицанов // Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. – Мн. : Изд-во В. М. Скакун, 1988. – 896 с.
16. *Власова А. В.* Структура субъективного гражданского права / А. В. Власова. – Ярославль : Ярослав. гос. ун-т им. П. Г. Демидова, 1998. – 115 с.
17. *Цивільне право України* : підручн. : [у 2-х кн.] / [О. В. Дзера, Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.] / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – Кн. 1. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 736 с.
18. *Цивільне право України* : навч. посіб. / Ю. В. Білоусов, С. В. Лозінська, С. Д. Русу та ін. / За ред. Р. О. Стефанчука. – К. : Прецедент, 2004. – 448 с.
19. *Явич Л. С.* Общая теория права / Л. С. Явич. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 285 с.
20. *Егоров Н. Д.* О понятии субъективного права / Н. Д. Егоров // Правосубъектность по гражданскому и хозяйственному праву. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. – 197 с.
21. *Алексеев С. С.* Проблемы теории права : в 2-х т. / С. С. Алексеев. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. Ин-та, 1972. – Т. 1. – 396 с.
22. *Крашенинников Е. А.* Структура субъективного права / Е. А. Крашенинников // Построение правового государства: вопросы теории и практики. – Ярославль : Ярослав. гос. Ун-т, 1990. – С. 3–8.
23. *Белов В. А.* Гражданское право: общая часть. Учебник / В. А. Белов. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – 639 с.
24. *Халфина Р. О.* Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 351 с.
25. *Новицкий И. Б.* Общее учение об обязательстве / И. Б. Новицкий, Л. А. Лунц. – М. : Госюриздат, 1950. – 416 с.
26. *Певзнер А. Г.* Понятие гражданского правоотношения и некоторые вопросы теории субъективных гражданских прав / А. Г. Певзнер // Ученые записки ВЮЗИ. – Вып. V. – М. : Госюриздат, 1958. – С. 3–34.
27. *Эннексерус Л.* Курс германского гражданского права / Л. Эннексерус. – [в 2-х т.]. – М. : Иностран. лит., 1950. – Т. 1. – Полумом 1. – 436 с.

In this article the feature of the legal nature of subjective civil law, its contents some of the elements of subjective civil law is developed. This category is compared with related legal phenomena.

Рассматривается особенность правовой природы субъективного гражданского права, анализируется его содержание и исследуются отдельные составляющие субъективного гражданского права. Исследуемая категория сравнивается со смежными правовыми явлениями.

КОНДИКЦІЙНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Берестова І. Е.,

кандидат юридичних наук, доцент,

вчений секретар НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

Статтю присвячено розкриттю особливостей зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави (кондикційного зобов'язання) при застосуванні його як універсального способу захисту суб'єктивних цивільних прав.